

О. М. ЛУЧУК

### УКРАЇНОЗНАВЧІ ПРОЕКТИ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА І ЮРІЯ ЛУЦЬКОГО (на матеріалі листування науковців)

Професор Омелян Прицак, як і професор Юрій Луцький, не потребують особливого представлення. На початку зазначу лише, чому саме ці дві постаті поєднано в одній статті. Пояснення цьому доволі просте: Омелян Прицак і Юрій Луцький були не лише колегами у сфері українознавства, а й добрими друзями, які упродовж життя підтримували дружні та професійні контакти, що й відображено у їхньому епістолярії.

Листування між Омеляном Прицаком і Юрієм Луцьким, яке на сьогодні доступне дослідникам, охоплює період понад тридцять років — від 1969 до 2000 року. Частотність листування не завжди була однаковою. Найінтенсивнішим виглядає листування з 1969 до 1971 року. Проте інші періоди листування, хоч значно коротші в часі, також цікаві змістовно. Однак, відразу варто зробити одне вагоме застереження: ця стаття ґрунтується на архівних матеріалах Юрія Луцького, які зберігаються в архіві Торонтського університету [9]. Передбачаю, що з опрацюванням архіву Омеляна Прицака, який знаходиться в Національному університеті “Киево-Могилянська академія”, до цього епістолярію додадуться ще й інші листи і, ймовірно, відкриються нові деталі взаємин двох відомих професорів і науковців. Адже епістолярій, якщо входить у науковий обіг, стає першорядним джерелом у дослідженні певної історичної та культурної ситуації, на основі чого можна простежити і реконструювати реальні причини, які покликали до життя те чи інше конкретне явище.

Опрацьований епістолярій складається з 41 листа. Листування обох кореспондентів представлено назагал рівномірно. З листів, які збереглися в архіві Юрія Луцького, виразно проглядає кілька українознавчих

проектів і подій, якими в різний час були пов'язані Омелян Пріцак і Юрій Луцький. Серед них можна виділити три найважливіші:

- 1) видання в гарвардській українознавчій серії монографії Юрія Луцького “Між Гоголем і Шевченком” [8];
- 2) ймовірне викладання Юрія Луцького в Гарвардському університеті (січень—червень 1971 р.);
- 3) справа, пов'язана з призначенням д-ра Пола Роберта Магочі на “українознавчу посаду” в Торонтському університеті.

У травні 1969 р. Юрій Луцький нав'язує, а радше відновлює знайомство з Омеляном Пріцаком після “чвертьсторичної перерви”: “Не знаю чи пригадуєте собі мене з відвідин в повоєнному Геттінгені. Багато води уплило від того часу в річці Лейне, а ще більше в Дніпрі”, — пише Луцький у листі від 16 травня 1969 р. (тут і далі цитую за архівними матеріалами Юрія Луцького [9], вказуючи тільки дату листа). До речі, про цей епізод Юрій Луцький згадує також і у своїх спогадах [1, 52]. На час відновлення знайомства (через понад 20 років після зустрічі в Геттінгені) Омелян Пріцак очолював Комітет українознавчих студій в Гарвардському університеті [5, XIX—XX; 7, 5], а Юрій Луцький очолював кафедру славистики в Торонтському університеті [6, VIII]. Так-от, пишучи до Омеляна Пріцака, Луцький, якому відомо було про започаткування українознавчих видань у Гарварді, запропонував свою монографію “Між Гоголем і Шевченком”, яку назвав “спробою аналізу “інтелектуальної історії” України в першій половині 19 ст.” і яку видавництво Торонтського університету відкинуло “за український національний ухил”.

Омелян Пріцак, який добре пригадував собі Юрія Луцького з повоєнних часів і сам збирався до нього писати, зацікавився його пропозицією. Здивований видавничою резолюцією про “український національний ухил”, Омелян Пріцак у своєму листі-відповіді від 20 травня 1969 р. зазначив: “Познакомившись дещо з нею (монографією. — *О. Л.*), я раніше бояв би ся, що наші “патріоти” будуть бачити там “російський ухил”. <...> Але на щастя, наша серія є цілковито під віданням нашого Комітету Українознавчих Студій, для якого не існує інших критерій, чим наукова вартість. За ухилами в ту чи іншу сторону ми не шукаємо”.

Так почалася співпраця Омеляна Пріцака і Юрія Луцького над цим науково-видавничим проектом. Зокрема, сам професор Пріцак брав дуже діяльну участь у підготовці до друку монографії Луцького; він прочитав увесь рукопис і подав свої зауваги. Цікавими є спостереження Омеляна Пріцака про дилему, перед якою стояв Микола Гоголь: це була не дилема “Росія” чи “Україна”, а дилема “Провінція” (=Україна) versus “Імперія”

(=Росія). Детально розвиваючи цю думку, він зазначає: “Коли у XVII ст. була дилема “Україна — Москва/Росія”, у XVIII ст. це вже далеко складніша справа. Вибирати треба було поміж Провінцією та Імперією, причому можна було відносно легко погодити мирно обі названі концепції, т. є. Імперії та Провінції. І більшість українських вищих верств вибрали у XIX ст. це останнє. Між ними і Гоголь” (лист від 29 жовтня 1969 р.)<sup>1</sup>. “Варто б згадати, — додає Омелян Прицак, — про загальнолюдські концепції Гоголя та про його зв’язки з західно-європейськими письменниками, французькими, італійськими та німецькими. Він же провів більшу частину свого свідомого життя закордоном! Можливо, на тому тлі можна б мати більш справедливую відповідь на питання, чому Гоголь прийняв рішення в користь імперської, а не національної культури” (там само). Луцький дякує за завваги і відразу ж висловлює свою думку про контакти Гоголя з західноєвропейськими письменниками: “Щодо контактів Гоголя з західноєвропейською літературою, то, на жаль, він був типовим емігрантом під час свого довгого побуту закордоном і глибше Заходом не цікавився. Очевидно, західні впливи є в його творах, але вони прийшли до нього через Росію” (лист від 6 листопада 1969 р.).

Юрій Луцький вважає думки професора Прицака про Україну XVIII ст. дуже слушними і просить дозволу покликатися на ті статті, в яких про це йдеться. Відповідь Омеляна Прицака на це прохання відображає умови наукової праці 1940-х: “Що торкається моїх думок про Україну 18 століття, то, на жаль, з одної сторони — моя монографія, а з другої — більшість відносних статей, написаних у воєнний час, не могли бути опубліковані. Дещо з того, що залишилося, наприклад: резюме моєї монографії про формування української нації, я Вам на днях перешлю в зіркових копіях” (лист від 15 листопада 1969 р.)<sup>2</sup>.

Підготовка монографії “Між Гоголем і Шевченком” тривала довший час, та все ж була рекомендована до друку 29 січня 1970 р. на засіданні Комітету українознавчих студій Гарвардського університету.

<sup>1</sup> Порівняй подібні спостереження Омеляна Прицака, висловлені в його статті “Місце української літератури у структурі українознавчих студій Гарвардського університету” (квітень 1972 р.) [4, 79–80].

<sup>2</sup> Мова йде про розвідку Омеляна Прицака “Історія формування української нації”, яка первісно була виголошена як доповідь на засіданні Літературно-мистецького клубу у Львові 25 лютого 1943 р. і англomовне резюме якої (“The history of the formation of the Ukrainian nation”) було надруковане щойно в 1973 р. у виданні “Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University” [7, 20, 47].

Проте, це ще не був кінець справи. Несподівано виникло питання транслітерації східнослов'янських імен. У листі від 5 лютого 1970 р. Омелян Пріцак пише, що Комітет прийняв рішення у всіх своїх виданнях взяти за основу “гарвардську славістичну транскрипцію”, яка, за словами Пріцака, “в основному відповідає європейській славістичній транскрипції”. Відповідно до цієї транскрипції слід було вживати діакритичні знаки. Це означало, що треба було переглянути і виправити всю монографію з урахуванням цієї системи транслітерації. Спочатку професор Пріцак доручив поробити ці зміни секретареві, також сам “перетранскрибував” понад 60 сторінок, але згодом прийшов до переконання, що якісно і правильно це може зробити лише автор, бо “із тексту не можна було в'ясувати, чи дане ім'я в оригіналі передавалося по-російському, чи по-українському” (там само). Зайвим буде говорити, що таке рішення не вельми втішило професора Луцького, але він погодився зробити зміни в транслітерації, хоча шкодує, що про це його не повідомлено раніше, коли рукопис готувався до друку.

Уся ця справа з транслітерацією закінчилася наприкінці лютого; в листі від 25 лютого 1970 р. Луцький повідомляє, що окремою посилкою відсилає виправлений примірник монографії. Приблизно через місяць, після полагодження різних технічних питань, рукопис монографії вислано до видавців (про це Омелян Пріцак пише у листі від 18 березня 1970 р.). До справи видання монографії кореспонденти повертаються ще й у пізніших листах; різні технічні проблеми тривали до вересня 1971 р., але книжка нарешті вийшла друком у “Видавництві Фінка” в Мюнхені наприкінці того ж таки року.

Другий проект, який поєднує професорів Пріцака і Луцького, — це плановане викладання Юрія Луцького в Гарвардському університеті у весняному семестрі 1971 р.

Влітку 1970 р. стало відомо, що літературознавець Орест Зілінський з Праги, якого первісно було запрошено до Гарварду викладати українську літературу, приїхати не зможе. Тоді Омелян Пріцак звернувся до Торонтського університету, як до сильного центру українознавства на той час: “Як тільки ми дістали вістку про те, що проф. Зілінський не зможе приїхати, очевидно, перша реакція була звернутися до Торонто за поміччю” (лист від 19 червня 1970 р.).

Якраз у весняному семестрі 1971 р. професор Луцький мав отримати творчу відпустку в Торонтському університеті і планував поїхати до Польщі, щоб досліджувати українсько-польські літературні зв'язки, проте був готовий приїхати на виклади в Гарвард. Луцький не хоче

“нав’язуватися”, не знаючи достеменно планів Гарварду, і тому доволі скромно пише у цій справі до Омеляна Прицака: “Хочу порадитися з Вами в цій справі і надіюсь, що не візьмете мені цього за зле. Справа розвитку українознавства лежить мені на серці і я хотів би Вам допомогти. <...> Очевидно, я не думаю напрощуватися до Вас і зовсім не буду ображений, якщо Ви відмовитесь від моїх пропозицій” (лист від 5 червня 1970 р.). Луцький, зокрема, пропонує на січень—червень 1971 р. два курси: “Шевченко і його сучасники” або “Український романтизм” і “Українська література в 1920-х роках” (там само). Професор Прицак був дуже радий, що Юрій Луцький міг викладати в Гарварді упродовж весняного семестру, але хотів би, щоб Луцький приїхав і надовше, бо в Гарварді “є досить великий попит на українську літературу: один докторант (після іспиту), 3 аспіранти (з головним предметом українська література), та 3 аспіранти (не українці) з української літератури, як перший бічний предмет” (там само). Професор Прицак передав цю справу до департаменту славістики Гарвардського університету.

Частково через літній період, а частково з інших причин, ця справа дещо затягнулася. Повернувшись з відпустки, у вересні 1970 р. Луцький знову пише до Омеляна Прицака у цій справі, бо відповіді з Гарварду щодо його ймовірних викладів немає, отже просить повідомити остаточне рішення, бо мусить “робити свої власні плани на майбутнє” (лист від 20 вересня 1970 р.). Омелян Прицак повідомляє Юрія Луцького, що рішення ще не прийняте, адже “в нас під час вакацій всі департаменти не працювали і через те не можна було полагодити справу запрошення” (лист від 22 вересня 1970 р.). Але робить у листі примітку від руки про те, що приватно знає, що є певні фінансові труднощі.

З подальших листів видно, як професори Прицак і Луцький намагалися цю справу розв’язати. Зокрема, професор Прицак пояснює ситуацію, при якій неможливо отримати додаткові гроші від університету чи від слов’янського департаменту на оплату запрошеного професора відповідно до його рангу через обмежені фонди, а Комітет українознавства має дохід лише від однієї кафедри, окрім того, субсидує бібліотеку та видавничу справу: “Мені прикро, — пише Омелян Прицак, — що виникають деякі фінансові труднощі. Справа в тому, що в нас відповідні департаменти мають обмежені фонди до їхніх постійних вимог і не можна від них сподіватися спеціальної допомоги. <...> Слов’янський департамент має в своєму бюджеті викладання української мови. Крім того, оплата аспіранта по літературі. Більше від них ми не можемо одержати, тому що в бюджеті того департаменту немає ніяких свобідних грошей”

(лист від 6 жовтня 1970 р.). Цей лист закінчується такими словами професора Пріцака: “Дуже мені прикро, що моя відповідь тільки пояснює, а не розв’язує проблеми. З дружнім привітом і правдивою пошаною зістаюся Ваш Омелян Пріцак” (там само).

На жаль, з цього періоду не збереглося більше листів в архіві Юрія Луцького, а отже невідомо, як далі перебігала справа, хоча можемо здогадуватися, як усе закінчилося. З пізніших листів видно, що професор Луцький у першій половині 1971 р. був у Празі, а також у Польщі та Німеччині. Отже з викладанням у Гарварді таки не склалося.

Третій епізод пов’язаний з призначенням професора на українознавчу посаду в Торонтському університеті. І Юрій Луцький, і Омелян Пріцак були прямо задіяні у цій справі, і кожен з них відіграв у ній свою роль. На жаль, кожен протилежну. У цій справі (чи не єдиний раз) вони частково виступили опонентами, що призвело до тимчасового непорозуміння між двома (до цього часу) однодумцями.

А почалася історія з того, що на початку 1979 р. в Торонтському університеті було оголошено конкурс на посаду професора-україніста (англійською це звучало: *Chair of Ukrainian Studies*, що часом перекладають як “катедра українознавства”). Насправді йшлося про одну посаду професора-україніста при кафедрі історії чи політичної економіки. Професор Луцький був членом Комітету в Торонтському університеті, який займався відбором кандидатів. Зокрема, сам Юрій Луцький ніше про ці події у своєму щоденнику “Роки сподівань і втрат”: “У 1980 році я був в осередку нової контраверсії у Торонті — з приводу призначення П. Магочого на пост кафедри української історії. Я провадив головну опозицію до такого призначення, ґрунтуючись на тому, що Магочій ніколи не вивчав української історії, а інші кандидати (Субтельний, Шпорлюк, Сисин) її вивчали. Департамент історії, в якому була нова кафедра, одноголосно підтримував Магочого тому, що він не українського, а русинського походження. Студентська громада була на моєму боці. Контраверсія шаліла кілька місяців і заторкнула навіть медіа. Українська громада (Фундація), яка допомагала збирати фонди, <...> не підтримала мене у критичний момент. Ми справу програли, Магочого призначили й дали йому тенюру (постійну посаду. — О. Л.)” [3, 40].

Отже, як бачимо, Юрій Луцький був головним опонентом призначення на цю посаду Пола Магочі, в основному через те, що д-р Магочі, за словами професора Луцького, ніколи не викладав історії України і “не приховував, зрештою, що він завзятий русин” [2, 57]. Так чи інакше, ця справа доволі контраверсійна і потребувала б детального дослідження

та аналізу, а також представлення позицій інших сторін. У цій статті мова не про це, а радше про те, як і чому ця контраверсія роз'єднала Юрія Луцького і Омеляна Прицака.

Омелян Прицак, на відміну від Юрія Луцького, підтримав Пола Магочі, бо вважав його перспективним молодим науковцем. І мав, очевидно, для цього підстави, бо знав його понад 12 років і був знайомий з його публікаціями. Тому він і написав назагал прихильну рекомендацію Магочі на вже згадану посаду. Юрій Луцький у листі від 5 березня 1980 р. просить Омеляна Прицака надіслати йому копію цієї рекомендації. З цього ж листа довідуємося про причини негативного ставлення Луцького до кандидатури Пола Магочі: “він не відповідає оголошеній позиції і є вузьким спеціалістом”, “процедура селекції не була об'єктивною”. Натомість, професор Прицак вважав, що Юрій Луцький не має рації, сприймає справу з Магочі і з Комітетом (з якого, до речі, Луцький вийшов) дуже особисто, і що навіть “псує репутацію невинного молодого науковця”, говорячи про його “анти-українізм”. Згадує при цьому, що колись “наші патріоти” нападали так на іншого молодого науковця з Гарварду за те, що той, нібито, “продає Київську Русь росіянам”. Омелян Прицак просить Юрія Луцького визнати свою помилку і зробити певні кроки, щоб не плямувати репутації Магочі (лист від 12 березня 1980 р.). Принаймні один такий крок професор Луцький зробив — він “визнав свою помилку” про “анти-українізм” Магочі і надіслав йому письмове вибачення. Пояснює він це довгим емоційним і духовним стресом, у якому перебував у зв'язку з цією справою (лист від 18 березня 1980 р.). Проте, усі решта свої застереження щодо Магочі і далі вважав справедливими. Коли Луцький отримав копію рекомендації Прицака, то побачив, що її навряд чи можна вважати “impressive” і “superlative”, як називали її деякі офіційні особи в Торонто. В рекомендації, на думку Луцького, були певні застереження Омеляна Прицака щодо викладацького досвіду Магочі та його спеціалізації. Такі ж застереження мав і Луцький, особливо коли йшлося про посаду постійну (tenured appointment) (там само).

Здавалося б, немає підстав для непорозумінь, кожен має право мати свою позицію і її відстоювати. Але, мабуть, вирішальною для цих стосунків була зустріч в Торонто в квітні 1980 р., бо в листі від 15 квітня 1980 р. Луцький зазначає, що Омелян Прицак своїм виступом роздратував українських професіоналістів, які дали гроші на цю посаду, а це, на його думку, “не pomoже ні українській громаді, ні українській науці — чи то в Канаді, чи в Гарварді”. Цей період листування закінчується сумно, бо між Луцьким і Прицаком зайшло через Магочі глибоке

непорозуміння: Луцький вважав Магочі невідповідною кандидатурою на українознавчу посаду в Торонтському університеті, натомість Пріцак, написавши Полу Магочі рекомендацію (яку, на думку Луцького, в Торонто прийняли як дуже похвальну), всіляко “боронив Магочі перед університетом в Торонто як найкращого кандидата” (там само).

Луцький наводить приклади і аргументи на підтвердження своєї позиції і вважає, що Омелян Пріцак зробив велику помилку, підтримавши Пола Магочі на цю посаду; його висловлювання наприкінці згаданого листа доволі сумні: “Не знаю, чи мені вдасться зберегти той респект, який я завжди мав до Тебе і остати Твоїм прихильником. Як знаєш, кожна людина відповідає перед своїм сумлінням, і я також. Воно мені каже, що я повинен Тобі одверто про ті речі написати. Очевидно, до всього можна привикнути, навіть до Магочі. Але це не змінює ситуації, в якій певні принципіальні справи відіграли роль. Кривити душею я не буду. Дуже мені прикро, що так сталося. Я теж поробив тут деякі помилки і старався їх Тобі пояснити. Тільки історія покаже чи Ти також не зробив великої помилки. <...> Від нашої геттінгенської до торонтської зустрічі пройшло багато часу — 35 років. Буду наші зустрічі добре згадувати і цінити тим, що наше знайомство мені дало. Шкода, що прийшло до розлуки і непорозуміння, але таким часто буває життя” (там само). Це кінець (доволі сумний) цієї історії, не знаємо чи була на цей лист відповідь Омеляна Пріцака (принаймні в архіві Юрія Луцького її немає).

На мою думку, у цій справі було забагато емоцій; зокрема, Юрій Луцький, повівся, мабуть, занадто експресивно: він зрезигнував із членства в Комітеті Торонтського університету, хоча міг би пробувати впливати на кінцеве рішення; також хотів вийти з “візитового комітету” в Гарварді, бо вважав, що після усіх цих подій він “може вважатися [людиною] необ’єктивною щодо Гарварду” (лист від 15 квітня 1980 р.).

Але, на щастя, це не був кінець у спілкуванні Юрія Луцького і Омеляна Пріцака, адже справжні друзі, мабуть, таки можуть подолати будь-які непорозуміння та образи. Знаючи про “експресивність” свого характеру, Юрій Луцький перший порушує мовчанку і пише до Омеляна Пріцака листа з пропозицією “погребти сокиру”: “Не варт того той лайдак Боб, щоб ми дальше ворогували”, — пише Луцький у листі від 9 липня 1984 р. Видно, що біль і образа в Луцького пройшли, він навіть піджартує у цій справі: “З нього, між іншим, ніколи не буде справжнього історика, але вже є добрий бібліограф. Чи не запросив би Ти його на “бібліографічну” катедру?” (там само). Омелян Пріцак був дуже втішений миротворчим листом Юрія Луцького: “Сердечно дякую



Тобі за Твого доброго листа від 9 липня. Я дуже радий, що наше непорозуміння знайшло своє завершення і що можемо повернутися до наших давніх дружніх відносин” (лист від 10 серпня 1984 р.). У листах цього періоду обговорюються також наукові сюжети (зокрема вшанування пам’яті українського історика Івана Лисяка-Рудницького, створення енциклопедичного довідника про Україну тощо), і з листування видно, що давні непорозуміння минулися.

Як складалася подальша співпраця між Омеляном Прицаком і Юрієм Луцьким — з листів, які збереглися в архіві Юрія Луцького, невідомо (ще маємо тільки один лист Юрія Луцького з 2000 р.). Можливо, це вдасться простежити на основі епістолярію з архіву Омеляна Прицака в “Кисво-Могиланській академії”. Але навіть те листування, яке доступне сьогодні, засвідчує довготривалу співпрацю цих двох видатних українських науковців і культурних діячів на північноамериканському континенті.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. *Луцький Ю.* На перехресті: [Спогади]. — Луцьк: Ініціал, 1999. — 160 с.
2. *Луцький Ю.* На сторожі: Друга частина спогадів. — Київ: Критика, 2000. — 112 с.
3. *Луцький Ю.* Роки сподівань і втрат: Щоденникові записи 1986–1999 років. — Львів: ВНТЛ-Класика, 2004. — 516 с.
4. *Прицак О.* Чому катедри українознавства в Гарварді? — Кембрідж, Масс.; Нью-Йорк: Фонд катедр українознавства, 1973. — XXXVI + 188 с.
5. *Хемич С.* Омелян Прицак — Сильветка його студентської і наукової діяльності // Прицак Омелян. Чому катедри українознавства в Гарварді? — Кембрідж, Масс.; Нью-Йорк, 1973. — С. XIV—XXI.
6. *Burstynsky, Edward N.; Lindheim, Ralf.* Preface // In Working Order: Essays Presented to G. S. N. Luckyj. — Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1990. — P. VII—X. — (Special Issue of the Journal of Ukrainian Studies; Vol. 14, nos. 1/2).
7. *Hajda, Lubomyr A.* Omeljan Pritsak: A Biographical Sketch; The Bibliography of Omeljan Pritsak / Compiled by Lubomyr A. Hajda // Harvard Ukrainian Studies, 1979–1980. — Vol. III/IV. — P. 1–6; 7–50.
8. *Luckyj, George S. N.* Between Gogol’ and Ševčenko: Polarity in the Literary Ukraine, 1798–1847. — Munich: Fink Verlag, 1971. — 210 p. — (Harvard Series in Ukrainian Studies).
9. University of Toronto Archives. Luckyj Collection. Accession Number(s) B1996–0015/001; B1995–0017/001, 002; B2003–0004/001.